

A MŰVÉSZET ENYHÉN TORZÍTOTT FORRÁSAI

Hauser Arnold interjúi és ezek tanulságai¹

Hauser Arnold munkássága az értelmiségtörténeti² vizsgálódások rendkívül jó gyakorlóterepe. Ha abból indulunk ki, hogy értelmiségtörténeten olyasfajta eszmetörténetet értünk, amely bevallottan számot vet a szerző mint alkotó (megjegyzem: eszméket és eszmék reprezentációit alkotó) individuum közösségi, intézményes, de tágabb értelemben társadalmi beágyazottságával, akkor Hauser több tekintetben is a 20. század koronatanúja. Az első világháború előtt és alatt kapcsolódott az új budapesti szellemtudományi kezdeményezések jelentős csoportjához, a Vasárnapi Kör néven ismert formációhoz (amelyet Lukács György és Fülep Lajos művészetértelmezése legalább úgy fémjelzett, mint Mannheim Károly szintetizáló készsége és akadémiai ambíciói). A két világháború között, Bécsben, elméleti érdekelttségű filmkereskedőként alkalma volt tanulmányozni a film mint művészet születését. A második háború után az Egyesült Királyságban a művészet-történet filozófiai és szociológiai ívű tanulmányozásának normáiról és határaitól írhatott műveket,³ amelyek már csak azért sem lehettek jelentéktelenek, mert a korszak fontos alakjait ihlették meg. Az ihlet néha kimért, de mégis hízelgő méltatásban (Thomas Mann), néha pedig vitriolos kritikában (Ernst Gombrich) materizálódott. Az bizonyos, hogy Hauser szövegei recepciójuk fénykorában egyetlen dologtól nem szenvedtek: a bennük foglalt tézisek agyonhallgatásától. Ráadásul élete végén ugyanabba az (időközben megváltozott) budapesti közegbe kívánt visszatérni, ahonnan valamikor elindult. Erről a figyelemre méltó karrierről, annak akadályairól, ösztönzőiről és katalizátorairól mindenképpen érdemes beszélni.

Ebben a szellemben haladva Hauserrel saját társadalom- és művészetfelfogása kapcsán több interjú készült.⁴ Ezek egy részéről el lehet mondani, hogy legalábbis részlegesen áldozatul estek a szerkesztő vagy a fordító igekezetének. A fordítások abszolút értelemben nem mindig nagyok, de jól ismert, hogy néhány apróbb csúsztatás is hova fajulhat, ha

¹ Az itt olvasható szöveg egy készülő Hauser Arnold monográfia egyik fejezetén alapul. A szerző munkája az NKFIH PD 121426-es számú posztdoktori kutatói támogatásának keretében valósult meg.

² A terminus az angol *intellectual history* tükörfordítása, amelynek itt tudatosan egy bizonyos értelmére koncentrálok.

³ *A művészet és az irodalom társadalomtörténete* (1951); *A művészet-történet filozófiája* (1958); *A modern művészet és irodalom eredete* (1964); *A művészet szociológiája* (1974).

⁴ Ebből három olvasható a később többször idézett *Találkozásaim Lukács Györggyel* (Szerk. és utószó: Szabolcsi Miklós. Budapest: Akadémiai, 1978.) című kötetben. Hauserrel ugyanakkor interjút közölt Gách Marianne a *Nagyvilág* 1971/8-as számában (1272–1274.), illetve Vezér Erzsébet rögzített egyet, ugyancsak 1971-ben, de az nyomtatásban csak 2004-ben jelent meg Eörsi István szerkesztésében, a PIM kiadásában (*Megőrzött öreg hangok. Válogatott interjúk*, 101–121.). A hanszalag ma már nem lelhető fel, de az interjú nyersanyagának eredeti gépirata hozzáférhető a PIM Médiatárában. A végül megjelent szöveg nem torzítja az eredetileg rögzített szöveg értelmét, de fontos passzusokat hagy ki abból.

azokra nem derítünk fényt. Esetünkben az Ady-versből nem lesz húsipari reklámszlogen,⁵ de nagyon tanulságos az, ami az itt vizsgált helyekből kiolvasható. A szövegek rendszerint nem tolerálják az értelmezést segítő „jótékonytárgyat”. A tisztelet kijár a kivételeknek. De ezek egyrészt azt mutatják, hogy mégiscsak létezik szabály, másrészt pedig itt még csak kivételekről sem igazán beszélhetünk.

Az interjú műfaja azért is nagyon fontos a Hauserről alkotott kép megrajzolásában, mert ötven év emigráció után 1977-es hazatérését Magyarországra egy az MTV által 1975-ben kezdeményezett és lebonyolított, először 1976-ban sugárzott tévébeszélgetés gyorsította fel.⁶ Ráadásul Hauser nemzetközi hírvű művészetteoretikusként éppen akkor érkezett vissza szülőhazájába, amikor az ifjúkori intellektuális pedigrijét meghatározó értelmiségiek, vagyis a Vasárnapi Kör és holdudvarának újrakanonizálása lendületet vett.⁷

Hauser interjúival kapcsolatban első körben felmerül egy fontos módszertani probléma: mindegyik idős korában született (a legkorábbi, a kissé erőltetett⁸ 1969-es Lukács-rádiókonferencia esetében is hetvenéves kora után járunk). Bár az ezekben említett dolgai részben egybehangzóak, de több évtizedes távolságból ítélik meg a Nagy Háború vége előtti Magyarország állapotait. Ebbéli aggályainkat mégis azért tehetjük most félre, mert főleg az 1970-es évek Magyarországról akarunk megállapításokat tenni. Ahhoz pedig ezeknek az interjúknak a magyar kontextusánál keresve sem találhatnánk jobbat.

Az egyik legnagyobb horderejű kérdés az, hogy milyen helyzetben döntött Hauser amellet, hogy visszatér Magyarországra? Hazatelepülésének éve, vagyis 1977 a magyar értelmiség számára tumultuózus történelmi eseményeket foglal magába. A Lukács-tanítványok, a Budapesti Iskola tagjainak emigrációja, a Charta 77-tel való szolidaritás kinyilvánítása és az ezzel kapcsolatos, jellegzetesen Kádár-kori retorziók elindulása, a második nyilvánosság kialakulásának kezdete teremti meg azt a kontextust, amelyben a hivatalos kultúrpolitika is energiát fektetett Hauser visszatérési szándékának támogatásába.⁹ Hauser marxista volt, nem vett rész a napi politikában, de megbecsülésre érdemes

⁵ Karinthy Frigyes: Műfordítás, in: *Így írtok ti*. Paródiák. II. kötet. Budapest: Szépirodalmi, 1979. 274–276.

⁶ Az ott elhangzottakra máig a beszélgetőpartner Nyíri Kristóf kérdései révén emlékezhetünk (vö. Hauser A.: *Találkozásaim Lukács Györggyel*, 44–86.), de az interjú magánjellegű, közéleti és tudománytörténeti relevanciái ennél jóval szerteágazóbbak. Lásd ehhez: Zuh Deodáth: Velünk élő kultúrtörténet. Beszélgetés Hauser Arnoldról Hauser Arnoldné Borus Rózsával, *Századvég*, 2016/1, 112–126., illetve másodközlésben: *Enigma* 91 (2017), 152–165.

⁷ A szakirodalom áttekintése is meghaladná ennek az írásnak a kereteit. Jelzőképpen annyit jegyzek meg, hogy a téma alapvető szakirodalma, vagyis Wessely Anna cikke (A Szellemi Tudományok Szabadiskolája és a Vasárnapi Kör. *Világosság* 1975/10.), Novák Zoltán monográfiája (A Vasárnap Társaság. Lukács Györgynek és csoportosulásának eszmei válsága, kiütkeresésük az első világháború időszakában. Budapest: Kossuth, 1979.), valamint a Karádi Éva–Vezér Erzsébet szerzőpáros dokumentumgyűjteménye (A Vasárnapi Kör. *Dokumentumok*. Budapest: Gondolat. 1980.) mind ebben az időszakban íródott vagy került ki a sajtó alól.

⁸ David Kettler egy kiadatlan tanulmányában rátapint a lényegre, amikor azt mondja, hogy az 1969-es BBC–MR rádiókonferencia „enyhén erőltetett vállalkozás, mindkét fél [Lukács és Hauser is] pedig igen öreg volt”. Lásd: D. Kettler: *The Renaissance of Art*. Arnold Hauser and the Museum, 6. (1992, kiadatlan kézirat – a szerző szíves engedélyével). A kétszűdős interjúban nemcsak a műfaj és a résztvevők kora miatt sok az üres járat, hanem azért is mert két egymással keveset kommunikáló és vilmondatlan emberi ellenszenvet is tanúsító felet állítottak olyan helyzetbe, ahol egymást kellett volna méltatniuk. Ezt a szakmai morál jegyében ugyan becsülettel meg is tették, de az interjú színvonala sok más nyilatkozatukkal szemben feltűnően gyengébb minőséget képvisel.

⁹ Hausert mint magyar származású angliai tudóst számon tartotta a magyar diplomácia. A Londoni Magyar Nagykövetség is hívta kulturális rendezvényeire, például *Az ember tragédiájának* angol fordítása kapcsán szervezett estélyre, 1963-ban (a meghívót lásd Hauser Arnold hagyatékában).

Tény, hogy Hauser költözésének ügye a Külügyminisztérium és az MSZMP KB előtt is téma volt 1976-ban, amikor nyomtatékosított hazatelepülési szándéka mellett, a Nyíri Kristóffal folyta-

helyet vívott ki magának teoretikus körökben, és több mint komolyan gondolta visszatelepülését Londonból szellemi gyökereinek városába. Mondhatnánk, hogy ideális kiindulópont a csökkenő szalonképesség javításához.

Ismert, hogy Hauser energiával telve, tervekkel a tarsolyában költözött haza Magyarországra.¹⁰ A hivatalos álláspont szerint „a múlt felidézése és a mai Magyarország vonzereje is egyre inkább megérlelte benne az elhatározást, hogy fél évszázad után ismét itthon éljen”.¹¹ A dolog romantikáját némileg tompítja az, hogy ekkor már 85 éves volt, szív- és érrendszeri problémákkal küszködött, és vállalnia kellett volna mindazokat a nehézségeket, amelyek ötven év emigráció utáni újradomesztikálásával jártak volna. Hauser viszont betegen, egyre magányosabban, közvetlen utód nélkül, a benne sohasem szűnő mellőzöttség érzésével hozta meg döntését. Nem egészen egy évvel későbbi halála azonban a spekulációk végére is pontot tett.¹²

Hazatelepülésével egy időben állította össze azt a könyvet, amelyben budapesti akadémiai székfoglaló előadását, és három vele készült, már addig nyomtatásban olvasható interjú rendezett sajtó alá. Az egyik interjú a hazatelepülését jelentősen felgyorsító beszélgetés volt Nyíri Kristóffal, de beválogatta a Christian Gneussnak, a Norddeutscher Rundfunk riportérének adott német nyelvű nyilatkozatát 1973-ból, illetve 1969-es, magyar nyelvű rádiókonzferenciáját Lukács Györggyel, amely végül a kötet címét is inspirálta. A könyv eredetileg németül jelent meg Hauser hűségese kiadójánál, a C. H. Becknél Münchenben. A könyvet utolsó feleségének, a londoni magyar tévéinterjú szerkesztőjének, Borus Rózsának ajánlotta.¹³ Hauser ehhez rövid előszavában lényeges kiegészítéseket tett. Amikor a kötet magyarul is napvilágot látott 1978-ban, nemcsak a többféle marxizmusról szóló rövid fejtegetéseit kellett villámgyorsan eltávolítani a könyvből (és ennek kimetszésével az előszó is okafogyottá vált, tehát azt is), hanem át kellett ültetni németről az egyetlen nem magyarul született interjú szövegét is.

Érdeemes hangsúlyoznunk, hogy a Lukács-tanítványok, a kritikai társadalomtudósok közül sokan ekkor már vagy emigrációban élnek és dolgoznak, vagy éppen ekkor hagyják el az országot. Szelényi Iván már külföldön él, Fehér Ferenc, Heller Ágnes, Kemény István, Vajda Mihály, Márkus György éppen ekkor távoznak Magyarországról. Az alapvetően problematikus marxizmus-interpretációk, a marxizmushoz való hozzáállás diverzifikált volta olyan érzékeny kérdés volt, amelynek tárgyalását a Magyar Tudományos Akadémia által jegyzett kiadvány nem vállalhatta. Nyilvánvaló, hogy Hauser nézete, miszerint a látszólag opportunistá magatartás vagy a kritikus hozzáállások a marxista világnézet bizonyos elemeihez mégis legitim, társadalmilag motivált álláspontot mutathatnak

---

tott tévéinterjú nyomán személye és életműve egyre nagyobb nyilvánosságot kapott. A pillanat szerencsés volt, és semmilyen komolyabb akadályát nem látták annak, hogy a szándék mögé álljanak. Lásd ehhez MNL OL, KÜM repertórium 46013, 51839., illetve MNL OL, MSZMP jegyzőkönyvei 1331 (1976. december 28-i ülés).

¹⁰ Szabolcsi Miklós 1978. február 7-én elhangzott ravatali beszédében is kiemelte, hogy Hauser tervekkel tele érkezett haza, és művészetszociológiai szemináriumsorozatot akart szervezni az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjában. PIM Médiatára, OR0769/2. Lásd még Németh Lajos: Hauser Arnold 1892–1978, *Magyar Tudomány*, 1978/7–8., 618.

¹¹ Szabolcsi, uo.

¹² Hauser 1978. január 29-én hunyt el, és február 7-én helyezték örök nyugalomra a Farkasréti temetőben. A ravatalnál Szabolcsi Miklós és Zoltai Dénes, a sírnál Németh Lajos mondott búcsúzó beszédet.

¹³ Az ajánlás a magyar kiadásban az előszóval egyetemben nem szerepelt. Hogy ennek Hauser mégiscsak nagyobb jelentőséget tulajdonított, azt jól mutatja az az üzenőkártya, amelyet feleségének küldött: „Drága Rózsikám, nem tudom, feltűnt-e Neked, hogy egy könyvemem sem ajánlottam bárkinek. Az egyelőre németben megjelenő kis Lukács-könyv ebben a tekintetben is kivétel legyen [...]” Hauser Arnold hagyatékában.

fel, nem volt a legjobb alátámasztása a hazatelepülését szorgalmazó magyar kormányzat értelmiségpolitikájának. Mivel viszont Hauser az aktuálpolitikától vállaltan távont maradt, jobban mondva: napi tevékenysége tekintetében a leghatározottabban apolitikus alkatnak és apolitikus cselekvőnek hirdette magát,¹⁴ egy ilyen apró változtatás látszólag keveset vett el interjúinak és az Akadémián tiszteleti taggá választásakor elmondott előadásának mondanivalójából. Hausernek bár volt politikai álláspontja, voltak politikai szimpátiái, rendkívül erős volt a politikai közösség-érzése, de a cselekvésemélet és a gyakorlatnak az életben elfoglalt központi szerepe, relevanciájának elismerése mellett is¹⁵ őszintén hidegen hagyta.

A fent ecsetelt kontextusban a könyv szerkesztői érthetően nem akarták az olvasót megzavarni azzal, hogy Hausernek a „szocializmus” többféleségéről, az erről élő képek paradox egymásmellettségéről és összetartozásáról tett megjegyzését is odacsempésszék. Nem vonható kétségbe az a szándék sem, hogy Hauser kapcsán nem akartak kapaszkodót nyújtani a társadalomelmélettel foglalkozó újabb generáció tagjainak sem. Ennek persze eleve kevés esélye volt, mert – valljuk be – kisebb dolguk is nagyobb volt annál, mint hogy Hauser értelmező marxista művészet- és irodalomszociológiáját receptálják.¹⁶ Hauser nem akart vagy nem tudott a korabeli politikaelméleti eszmecserékhez hosszászólni, művészetelméleti érdeklődése kellően semleges volt. Úgyhogy nem kívánták a képet azzal rombolni, hogy a szocializmus ellentmondások között feltárható karakterére tett megjegyzéseket hagyjanak a szövegben.

Az előszó elméleti szempontból talán legfontosabb bekezdése így hangzik:

„Ahogyan Lukácsot annak idején úgynevezett »opportunistusáért« támadták, úgy engem itt is, ott is megróttak »tessék-lássék« szocializmusomért. A »tertium datur« elvével kapcsolatos elképzelésem azt hivatott bizonyítani, hogy ez a szocializmus mégiscsak szocializmus. Mellesleg mindez a viszonyok jobb ismerőjét emlékeztetheti a fiatal Mannheim tervére, aki egy vígjáték írását tervezte »Ez is szerelem« címmel azért, hogy magatartásunk állítólagos paradox voltát a maga igazsága és összetettsége szerint mutassa fel.”¹⁷

Látszólag Hauser szövegében semmi különleges vagy felháborító nincs. Arra utal, amiről székfoglalóját írta: Lukács több erős elméleti elköteleződés után pályafutása végén a kiegyensúlyozott álláspontok és érvek felé kezdett elmozdulni filozófiai munkáiban. Így

¹⁴ *Találkozásaim*, 40: „Magamat mindenestre inkább marxista történetkutatónak, mintsem aktív politikusnak minősíteném; szóval teljes értelemben vett elvtársnak, akinek legitimációját maga Marx is kétségbe vonta, minthogy, ahogy tudjuk, ő a szociális gondolkodást és tevékenységet elválaszthatatlannak tekintette.”

¹⁵ Özvegyének beszámolója szerint az 1975-ös londoni interjú idején arról is kifejtette a véleményét, hogy a marxista alapokon szervezett társadalom akkt problémáinak mi az alapja, és ez miért kiküszöbölhetetlen. A visszaemlékezés szerint ennek a problémának a megoldása akár a politikai cselekvésre is sarkallhatta volna. De persze a problémát nem látta megoldhatónak, mert az emberek közötti természetes szelekciós különbségek társadalmi alapon eltörölhetetlenek. Az erről szóló részt az életút-interjúból a hazai kommentároktól tartva kihagyták. Lásd: *Velünk élő kultúr-történet*, 117., illetve lejjebb.

¹⁶ Ha például a párizsi *Magyar Füzetek* 1978-as első számának társadalomelméleti és politikai filozófiai felütését nézzük, és azt látjuk, hogy Bence György és Kis János milyen elénk vitatkozik Hegedűs Andrással az egypártrendszernek a kelet-európai társadalmak igényeire szabottságáról és a társadalmi megújulás lehetőségeiről (1978/1, 93–114), igen távol kerülünk annak az értelmező marxista művészetelméletnek az aktualitásától, amelyet Hauser műveiben szintetizált. Hauser egész egyszerűen nem lehetett időszerű 1977–78-ban a magyar társadalomról szóló viták számára.

¹⁷ *Im Gespräch mit Georg Lukács*, München: C. H. Beck, 9–10.

pedig azt lehet mondani, hogy vele, vagyis a *tertium datur* elvét szövegeiben hangsúlyosan képviselő Hauserrel is egyre több közös belátásra jutott.¹⁸ Hauser arra kéri az olvasót, hogy indirekt módon, a sorok között olvasva is vegye észre, hogy itt Lukács és a szerző „közös politikai gondolkodásmódjáról van szó”.¹⁹ A „mégiscsak szocializmus” álláspontja azonban a fent vázolt kontextusban átlépett a kiadó ingerküszöbén, amely még azt is sikeresen eltitkolta a magyar szöveg olvasóitól, hogy a kötet egyáltalán megjelent németül is. Azt se felejtjük el, hogy hasonló cenzurális eset később is történt a magyar nyelvű Hauser-recepcióban. A *művészettörténet filozófiája* bevezetésének egy fontos Marx-kritikus része például nem kerülhetett az 1980-ban megjelent Tandori Dezső-féle fordításba, mert azt sugallta volna, hogy az embert körülményei nemcsak determinálják, hanem egyúttal folyamatos harcot is visel az egyoldalú determinációkkal szemben.²⁰

Az igazán érdekes esetek azonban, mindettől függetlenül, a Gneuss által készített német interjú magyar fordításában vannak. Mivel a szöveg szinte teljes terjedelmében szenved a kihagyásoktól, értelemmásító fordítási megoldásoktól, egy egyszerű gesztussal akár ki is lehetne dobni az ablakon, mint túlcenzúrázott fércmunkát. Érdemesebb azonban jobban megnézni, mi történik benne.

Kezdetben (az első oldalon) csak egy jelentősen átfésült szöveget találunk:

„A magyarok, nem jogtalanul, büszkék mivoltukra, éber és szunnyadó képességeikre. De csakhamar ráeszmélnek természetük problematikus, önmagában ellentmondó elemeire. A franciákkal vagy akár az angolokkal összehasonlítva, nem képeznek igazi nemzeti egységet. A szláv összetevő kezdettől fogva túl erős volt, és a zsidó szellem attrakciója egyre nőtt és növekszik. A német befolyás, főleg az osztrák-magyar kapcsolat révén, nyelvi és műveltségi elszigeteltséget teremtett az ország határain belül, amelynek kiterjedését időnként és helyenként csak fortélyal vagy erőszakkal lehetett korlátozni, Kelet és Nyugat között álltunk és állunk, európai és ázsiai hajlamainkkal, bármennyire is igyekszünk csupán «jó európaiak» lenni.”²¹

Az eredeti szöveg viszont rövidebb, kevésbé patetikus, nem magyarázza túl a felvetett gondolatokat, mindenképpen kevésbé kritikus a magyar kultúra alapvető sajátosságaival szemben, nem azt mondja, hogy a magyarok nem alkotnak nemzetet (hanem csak azt, hogy nem *úgy*, mint a nagy nyugat-európai népek), sőt a brit és a német nemzeti öntudatot sem tekinti csereszabatosnak. Ennek fordítása inkább így hangzana (összehasonlítás-képpen lásd a bal oldalon Hauser szövegét a német kiadásból):

„Die Ungarn sind, nicht zu Unrecht, sehr stolz auf ihre Eigenart, ihre zur Geltung kommenden und potentiellen Fähigkeiten. Sie sind aber keine Nation, nicht nur im Sinne der Franzosen, sondern nicht einmal in dem der Deutschen. Der slawische

„A magyarok, nem is jogtalanul, büszkék mivoltukra, érvényesülő és csupán potenciális képességeikre. Csakhogy nem alkotnak nemzetet, még pedig sem úgy, ahogy a franciák, de még úgy sem, ahogy a németek. A szláv hatás szo-

¹⁸ *Találkozásaim*, 87., ill. 88.: „Későbbi fejlődése folyamán azonban nem mindig az egyik vagy a másik alternatíva látszólagos fölényéhez, hanem egyre gyakrabban egy kompromisszumhoz, a «tertium datur» egy formájához, mint kibúvóhoz, folyamodott.”; „Az arany középut választása a legrégebb bölcsesség tanításai közé tartozik, és már a fiatal Lukács, minden szertelenségének dacára, elég józan volt ahhoz, hogy kereken el ne utasítsa magától.”

¹⁹ *Im Gespräch*, 9.

²⁰ *A művészettörténet filozófiája*, Budapest: Gondolat, 1980. 8–9. Lásd ehhez még: Zuh Deodáth: Hauser Arnold könyvtár Pécsen, in: *Korunk* 2014/10.

²¹ *Találkozásaim*, 27. A fordító nem ismert.

Einschlag war ungemein bedeutend, der jüdische war und blieb unermäßig groß. Die deutschen Einflüsse bildeten schon infolge der österreichisch-ungarischen Gemeinschaft eine Sprach- und Kulturinsel innerhalb des Landes, die sich nur durch Anwendung von Lock- und Gewaltmitteln beschränken und zurückerobern ließ. Alles in einem standen und stehen wir zwischen Ost und West, sind zum Teil asiatisch, zum Teil europäisch, und die Besten von uns trachten danach, im Sinne von Nietzsche, »gute Europäer« zu sein.“²²

katlanul jelentős, ahogy a zsidó is mérhetetlenül nagy volt és az is maradt. A német befolyás már csak az osztrák–magyar együttélés eredményeképpen is olyan nyelvi és kulturális szigetet alkotott az országon belül, amelyet csak a csábítás vagy az erőszak eszközeivel lehet visszafoglalni. Egy szó mint száz, Kelet és Nyugat között álltunk és állunk, részben ázsiaiak, részben európaiak vagyunk, és legjobbjaink arra törekednek, hogy nietzschei értelemben »jó európaiak« legyenek.“²³

Ezt a kétségtelenül méltánytalan ferdítést egy ideig még ki lehet (még ha nem is ildomos) magyarázni a fordító defetista pesszimizmusával. Kétségtelenül fogós kérdés, hogy mi lehetett annak célja a magyarok „ellentmondásos természetének” invenciójával, amelyet Hauser az eredeti szövegben nem szerepeltetett.

Ha viszont a 41. oldalon levő részt olvassuk, egyenesen az a benyomásunk támadhat, hogy a német kérdező vagy nem bír a legcsillogóbb szellemi képességekkel, vagy már-már rosszindulatúan provokatív. Miután Hauser kereken elmondta neki, hogy „egy teljesen osztálymentes és rétegződés nélküli társadalom történeti lehetőségében nem hiszek minden további nélkül”, Gneuss levonja a következtetést, hogy: „ha jól értem, akkor ön egy osztály nélküli társadalmat el tud képzelni”. Ahelyett, hogy empatizálnánk az idősödő Hauserrel, akinek a szavai legkevésbé argumentálható tanulságát dekódoló riportterrel kellett órákon át farkasszemet néznie, majd pedig rákényszerült (vagy beletörődött), hogy a nevét is adja ennek az eszmecsereének a megjelenéséhez, érdemes beleolvasni a német szövegbe.

Ott ugyanis az áll, hogy a „hegeli úr-szolga viszony valamilyen variációban minden történelmi korszakban megtalálható. Mindig is voltak és lesznek olyan egyének, akik megfelelnek a kiválasztó funkcióknak, illetve olyanok is, akik ezeknek a funkcióknak önként és készen alávetik magukat.“²⁴ Ezen sorok pedig egyáltalán nem szerepelnek a magyar változatban. Ahogyan Gneuss reakciója sem eredeti formájában, vagyis: „Ezek szerint, ha jól értem, Ön igenis el tud képzelni egy osztály nélküli társadalmat, de egy uralom nélkülit semmiképpen.“²⁵ A dialógus téje így már sokkal érthetőbb. Egyrészt a kérdező azt a konklúziót származtatja partnere válaszából, hogy talán neki nem is az osztály nélküli, hanem az uralom mechanizmusait felszámolni akaró társadalomképekkel és -utópiákkal van baja. Másrészt pedig Hauser nem is annyira marxista, mint inkább enyhén szociáldarwinista elképzelést vázol, pontosabban a marxista társadalomképet egy szociáldarwinistával korrigálja. A természetes szelekció mechanizmusai nyomán egyenlőtlenségek lépnek fel, és ugyanennek nyomán mindig lesznek olyanok, akik alávetik magukat ezeknek a mechanizmusoknak, tehát elfogadják mások uralmi pozícióját. Az ilyen egyenlőtlenségek felszámolása az emberi természetbe való beavatkozás egy szerinte kivitelezhetetlen formájával próbálkozna. A születés által előálló (nemcsak társadalmi-osztályszintű, hanem egyéni pszichológiai) különbségek felszámolásának vágya ha nem is lehetetlen, de csak végtelenül lassú folyamatban teljesíthető. Ameddig ez a helyzet, addig kénytelenek vagyunk az egyéni célok és habitusok, valamint a szélesebb társadalmi igények és erőszakosabb állami követelések között feszülő ellentétek legváltozatosabb formáival és az ezek közötti közvetítéssel foglalkozni.

²² *Im Gespräch*, 28.

²³ Saját fordítás – ZD.

²⁴ *Im Gespräch*, 45.

²⁵ Uo.

Ez a kép nagyban hasonlít ahhoz, amit már más forrásból is ismerünk Hauserrel kapcsolatban. A kommunista társadalom megvalósíthatóságát azért tartotta lehetetlennek egy már hivatkozott visszaemlékezés szerint, „mert az ember biológiai természete nem változtatható meg, pontosabban az, hogy nagyon különbözőek vagyunk, vannak erősebbek és gyengébbek, értelmesek és kevésbé értelmesek. Ezeket a különbségeket nem lehet eltörölni, hiába is próbálkoznánk, tehát a kommunizmus részben az emberi habitus miatt minősül utópiának. Egy ilyen eszme megvalósíthatósága szorosan összefügg az emberi természettel, és éppen emiatt nem lehet teljes mértékben véghezvinni.”²⁶ Ha komolyan vesszük ezt a több forrás által is igazolható álláspontot, akkor Hauser egy olyan tudás-felfogás képviselőjének tekinthetjük, amelyben a természet fejlődéstörvényeit megváltoztatni nem lehet (mert kívül esnek az emberi cselekvőképesség határain), de lehet ezek ránk tett hatásait korrigálni a rendelkezésünkre álló eszközökkel, vagy legalábbis: *csak* ezekkel láthatunk hozzá, hogy az egyébként kiküszöbölhetetlen nehézségeket kezeljük. Így pedig érdemes óvatosságra inteni azokat, akik a természettudomány, a művészet vagy a társadalomfilozófiák által adott megoldásokat véglegesnek vagy totálisnak próbálják beállítani.

Ez a józanság pedig nem volt példátlan Hauser életművében. Nagyon jól harmonizálható azokkal a kijelentéseivel, amelyeket a tudományról és a művészetről tett, mint hasonló forrásokból (értsd: a *megismerés* hasonló forrásaiból) táplálkozó, hasonlóan történeti feltételek között létrejövő, más nyelvet beszélő, de a „totális” igazság elérésére egyaránt képtelen tudásformákról.²⁷ Ezekre ugyanis egyaránt érvényes, hogy hiányosságaik kiküszöbölhetetlenek. Így inkább érdemes ezt elfogadni, és megtanulni, hogyan kezeljük őket. A történeti helyzet, az elvárások, a konvenciók vagy az empirikus kutatás megszervezésének nehézségei mind részei a megismerés természetes működésének, ahogyan az elérhetetlen totalitás ideáljának követése is felszámolhatatlan mozzanata ennek a folyamatnak.²⁸ Vannak olyan nehézségek, amelyek ugyanakkor a produktivitás és a pozitív eredmények feltételei is. Ez a dialektikus gondolkodás egyik alapeszméje.²⁹ Ugyanez érvényesül a művészet értelmezésének alapstruktúrájában is: a művésszel szemben támasztott (határolt és határoló) konvenciók azonosítása sokszor többet mond a művész (szintén nem határtalan, de sokszor egészen meglepő) kreativitásáról és a kor társadalmáról egyaránt, mintha csak a nagy egyéniségek újításait helyeznénk az elemzés előterébe. Sőt mi több, mindez még abban is segíthet, hogy a művészet igazán izgalmas és jól rezonáló részét, vagyis a valódi lángelmék recepcióteremtő nagyságát megértsük: hiszen így jobban tudjuk, hogy mit küzdöttek le, vagy mit kerültek meg példaértékű nagyvonalúságukkal.³⁰

Amikor viszont Hauser úgy beszélt ezekről a gondolatokról, hogy inkább Marx törekvéseinek erényeit domborította ki, akkor már a nem egyértelműen éljenző hangnem ellenére sem kellett félnie attól, hogy szövegéből teljes mondatok tűnnek el. *A művészet szociológiájának* néhány passzusa ezt elég jól példázza.

„[...] Marx [...] azt mondta, hogy az emberiség igaz történelme az osztály nélküli társadalommal kezdődik majd el, és [nem úgy, mint Hegel –ZD.] beérte annak leszövegésével, hogy a kapitalista rendszer, belső ellentmondásai folytán, előbb-utóbb tarthatatlanná válik. [...] kizárólag osztály nélküli társadalomról beszélt, nem valamiféle egyöntetű, konfliktus mentes társadalmi formációról.”³¹

²⁶ *Velünk élő kultúrtörténet*, 117.

²⁷ *A művészet szociológiája*, Budapest: Gondolat, 1982. 15–17., 93–94.

²⁸ I.m., 426–427., 428., 493–494.

²⁹ I.m., 387. 443.

³⁰ Lásd ehhez: *A művészettörténet filozófiája*, Budapest: Gondolat, 1980. 136–139.

³¹ I. m., 445–446. A mű előszavában Hauser hadakozik az osztály nélküli társadalom képzetével, ame-

A józan, dialektikus, ráadásul a maga módján és mérsékelten „szociáldarwinista” Hauser, úgy tűnik, végül befogadhatatlannak bizonyult a korabeli magyar szerkesztő és kiadó számára. A csonkítás azonban láthatóan nemcsak az értelmezést gátolta, hanem a szöveg minimális koherenciáját is veszélyeztette. Ebből pedig nem elég azt az általános tanulságot levonni, hogy a cenzúra nem tesz jót a szövegek érthetőségének. Ez természetes. Az igazi probléma az, hogy Hauser gondolatvilágának itt egy olyan elemével (az értelmező, mind az erős társadalmi, mind az erős egyéni determinációkat semlegesíteni kívánó marxizmus egyfajta természetes szelekció-kritérium általi gazdagításával) szembesülünk, amely a kihagyott passzusok nélkül nehezen érthető. Ha viszont rekonstruáljuk, akkor Hauser egész, kiegyensúlyozottságot kereső elméleti építményének motivációi lesznek teljesebbek és érthetőbbek. Így pedig saját gondolkodói teljesítménye is koherensebbé válik. A sors dialektikus iróniája, hogy a rekonstrukciót most éppen az azt gátoló erőfeszítések gyorsították fel.

---

lyet az „ortodox marxizmus” által hordozott „metafizikai ballasztoknak” tekint (8.). Hogy ezek a passzusok hogyan mehettek át egy láthatóan működő cenzúra rostáján, fontos kérdés. Bár biztos választ nem tudok adni erre a kérdésre, de két szempontot mindenképpen javasolnék annak megfogalmazásához.

Az egyik, hogy Hausernek azt a teljes életművét átható gondolatát, hogy teljesen ideológia- és érdektelen gondolkodás, így tehát pozitív-heurisztikus értelemben vett „szabadon lebegő” értelmiség sincs, nem lehetett teljesen kitéssékelni szövegeinek magyar fordításából. Ameddig ezt nem a többféle szocializmus jegyében tette, hanem a marxizmussal mélyen szimpatizáló kívülállóként, a véleménye elfogadható volt. Amennyiben egy szerző nem kívánt az aktivista módján viselkedni, addig a polgári filozófiai és irodalmi világnézete mellett meglevő jelentős marxista szimpátiái őt magát is rokonszenvesebbé tették, mint egy olyan aktívan politizálni akaró elméletírót, aki nem tudja magáévá tenni a keményvonalas marxizmusból származó cselekvési elveket.

A másik pedig, hogy a cenzúrát itt is és mindenhol máshol a maga sajátos kontextusában kell tekinteni: hivatalos, központosított irányított cenzúra Magyarországon nem volt, viszont a könyv és lapkiadás minden fóruma maga döntötte el, hogy adott körülmények között, az adott időpillanatban ideológiailag mit tart elfogadhatónak és mit nem.